

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський)
Освітній рівень

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ В
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ КОМПЛЕКТУВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
ПІДТРИМКИ З УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ**

Назва теми

Галузь знань 23 Соціальна робота
Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 231 Соціальна робота
Шифр і назва спеціальності

Освітня програма Соціальна робота. Соціальна педагогіка
Назва освітньої програми

Номер індивідуального навчального плану здобувача

Виконала: здобувач II курсу, групи СРМ-23-1 Д. П. В. Діана ПЕТРОВСЬКА
Підпис Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Б. Я. Людмила ЯКУБОВА
Підпис Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:
В. о. завідувача кафедри
соціальної роботи і соціальної педагогіки
кандидат педагогічних наук, доцент

О. Олена ВАСИЛЕНКО
Підпис Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

09 листопада 2024 р.

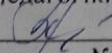
Хмельницький, 2024

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет гуманітарно-педагогічний
Кафедра соціальної роботи та соціальної педагогіки
Освітній рівень Другий (магістерський)
Галузь знань 23 Соціальна робота
Спеціальність 231 Соціальна робота
Освітня програма Соціальна робота. Соціальна педагогіка

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедру
соціальної роботи і соціальної
педагогіки

 Юрій БРИНДИКОВ
протокол №15 від 14 грудня 2023р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Петровська Діана

1. Тема кваліфікаційної роботи: Особливості соціально-психологічної роботи в територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки з учасниками бойових дій

Керівник кваліфікаційної дипломної роботи: Людмила Якубова, кандидат педагогічних наук, доцент

Затверджено наказом ректора університету 26 серпня 2024р.

2. Строк подання студентом роботи на кафедру 09 грудня 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс методів та методик дослідження: «Самооцінка психічних станів Г.Айзенка»; «Методика на визначення рівня тривожності (Ч.Д.Спілберга-Ю.Л.Ханіної)»; «Методика дослідження соціально-психологічної адаптації К.Роджерса-Р.Даймонда». В дослідженні прийняло участь 30 респондентів територіального центру комплектування та соціальної підтримки учасників бойових дій.

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1. Теоретичний аналіз соціально-психологічної літератури з проблем учасників бойових дій; категорія учасників бойових дій в науковій літературі; особливості соціальної допомоги учасникам бойових дій в територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки; напрями, форми та методи соціально-психологічної роботи з учасниками бойових дій. Розділ 2. Експериментальна перевірка ефективності форм, методів та напрямів роботи з учасниками бойових дій; опис та обґрунтування методик дослідження; аналіз та інтерпретація результатів експериментального дослідження; тренінгова програма подолання емоційних розладів в учасників бойових дій; науково-практичні рекомендації для працівників соціальної сфери щодо оптимізації соціального супроводу учасників бойових дій; висновки до розділу, висновки, перелік джерел посилання.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень)
6 таблиць, 3 рисунки.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання 14 грудня 2023р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи магістра	Термін виконання	Примітка
1.	Вибір теми дослідження. Визначення наукового апарата роботи.	До 09 грудня 2024р.	Виконано
2.	Аналіз соціально – педагогічної літератури. Створення літературної бази.	До 01 лютого 2024р.	Виконано
3.	Характеристика актуальності теми дослідження, визначення теоретико-методологічних засад дослідження	До 15 лютого 2024р.	Виконано
4.	Визначення понятійної категорії проблеми дослідження.	До 28 лютого 2024р.	Виконано
5.	Оформлення вступу кваліфікаційної дипломної роботи	До 10 березня 2024р.	
6.	I розділ кваліфікаційної роботи	До 10 червня 2024р.	Виконано
7.	II розділ кваліфікаційної дипломної роботи. Експериментальне дослідження	До 01 вересня 2024р.	Виконано
8.	Розробка практичної частини дипломного проекту (науково-практичних рекомендацій, тренінгу)	До 01 жовтня 2024р.	Виконано
9.	Узагальнення матеріалів дипломного дослідження, оформлення висновків та додатків	До 20 листопада 2024р.	Виконано
10.	Підготовка матеріалів до захисту дипломної роботи (усунення зауважень), перевірка на плагіат, рецензування. Оформлення кваліфікаційної роботи.	До 09 грудня 2024р.	Виконано
11.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	21-22 листопада 2024р.	Виконано
12.	Захист дипломної роботи	21-22 листопада 2024р.	Виконано

Здобувач D. Bz Діана ПЕТРОВСЬКА

Керівник роботи Bz Людмила ЯКУБОВА

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Особливості соціально-психологічної роботи в територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки з учасниками бойових дій»

Студентка: Петровська Діана

Керівник: Якубова Людмила Анатоліївна

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розладів, списку використаних джерел (40 найменувань, серед них 2- іноземною мовою), 4 додатків.

Ключові слова: територіальні центри, соціальна підтримка, учасники бойових дій, реабілітація, супровід, соціальний працівник, військові дії, соціальний захист.

Об'єкт дослідження: соціально-психологічна робота з учасниками бойових дій.

Предмет дослідження: форми, методи, напрями соціально-психологічної роботи з учасниками бойових дій.

За результатами дослідження розроблено тренінгову програму подолання емоційних розладів у учасників бойових дій. Науково-практичні рекомендації для працівників соціальної сфери, щодо практичної роботи з учасниками бойових дій.

Одержані результати можуть бути використані у роботі працівників соціальної сфери, в соціальних службах, територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки, реабілітаційних центрах, громадських організаціях.

Здобувачка Д. Петровська Діана Петровська

Дата подання дипломної роботи до захисту: 12 грудня 2024р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ПРОБЛЕМ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ	10
1.1. Категорія учасників бойових дій в науковій літературі.....	10
1.2. Особливості соціальної допомоги учасникам бойових дій в територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки.....	16
1.3. Напрями, форми та методи соціально-психологічної роботи з учасниками бойових дій.....	22
Висновки до розділу.....	30
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАПРЯМІВ, ФОРМ, ТА МЕТОДІВ РОБОТИ З УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ.....	32
2.1. Опис та обґрунтування методик дослідження.....	32
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів експериментального дослідження.....	36
2.3. Тренінгова програма подолання емоційних розладів в учасників бойових дій.....	42
2.4. Науково-практичні рекомендації для працівників соціальної сфери щодо оптимізації соціального супроводу учасників бойових дій.....	45
Висновки до розділу.....	48
ВИСНОВКИ.....	50
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	52
ДОДАТКИ.....	58

ВСТУП

Сьогодні наша держава для забезпечення територіальної цілісності нашої країни вимушена проводити повномасштабні військові дії. Війна пропускає через себе багатотисячні маси молодих захисників та захисниць, повертаючи їх після демобілізації назад у громадянське суспільство, вносячи в нього всі особливості милітаризованої свідомості і роблячи істотний вплив на подальший розвиток нашого суспільства.

Діапазон впливу військових факторів на суспільство надзвичайно великий, в негативному значенні цього слова. При цьому набагато більший масштаб мають «пом'якшені» і «відстрочені» наслідки війни, що впливають не тільки на психофізичне здоров'я військовослужбовців, а й деформують їх світогляд, стабільність ціннісних орієнтацій і соціальний статус. Названа по-сучасному «гібридна» війна доповнюється ще й одним жахливим чинником-масовим впливом на психіку людей, наслідки якого в перспективі важко передбачити і зневолювати.

У будь-якому випадку, як би не називали війну у нашій країні, вона спрямована, на знищення економічного, соціального і екологічного балансу держави.

Військові дії (операція) – це комплекс спеціальних заходів, скоординованих та спрямованих на попередження, запобігання та припинення злочинних діянь, здійснюваних з окупаційною метою.

Указом президента України від 14 квітня 1999 року затверджено положення «Про антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах служби безпеки України», 20 березня 2003 року Верховною радою України прийнято закон України «Про боротьбу з тероризмом» з метою захисту людини, держави і суспільства від нього, виявлення та усунення тих умов та обставин, які його породжують, визначення правових та організаційних основ боротьби з цим небезпечним явищем, повноваження і обов'язки органів виконавчої влади, об'єднань громадян і

організацій їх діяльності, гарантії правового і соціального захисту громадян у зв'язку із участю у боротьбі з тероризмом[11].

Військові події в нашій країні розширили сферу дії системи соціального захисту громадян та соціальної політики. З'явилися особлива потреба здійснення соціального захисту військовослужбовців та учасників бойових дій. Недостатній рівень соціально-психологічного захисту військовослужбовців, як свідчить закордонний і вітчизняний досвід, погано впливає на якісний склад війська, знижує мотивацію, викликає психологічну нестійкість у вигляді агресії, тривожності. Різні аспекти вищезазначеної проблеми розглядали у своїх працях: К.Олійник, Н.Голова, Ю.Бриндіков, Л.Романовська, А.Рідкодубська, Ю.Овод, Л.Якубова, Н.Синюк, О.Москалюк, Ю.Попик, А.Шеремет[9,с.12-14].

На сьогоднішній день все актуальнішим стає питання соціально-правового захисту та гарантій для військовослужбовців з боку держави, адже щодня збільшується кількість учасників бойових дій, як потребують соціальної, психологічної, реабілітаційної допомоги.

Актуальність теми дослідження її недостатнє теоретичне та практичне вирішення, зумовили вибір теми магістерської роботи *«Особливості соціально-психологічної роботи в територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки з учасниками бойових дій»*.

Обрана нами тема є досить вагомою, у становленні соціальної роботи з учасниками бойових дій, та вимагає глибокого аналізу наукових підходів до проблеми соціальної допомоги з даною категорією осіб.

Об'єкт дослідження: соціально-психологічна робота з учасниками бойових дій.

Предмет дослідження: форми, методи, напрями соціально-психологічної роботи з учасниками бойових дій.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити форми, методи, напрями соціальної роботи з учасниками бойових дій.

Відповідно до мети визначені наступні **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз соціально-психологічної літератури, щодо проблем учасників бойових дій та визначити основні поняття роботи, як понятійну категорію
2. Визначити та емпірично дослідити форми, методи, напрями роботи з учасниками бойових дій
3. Розробити тренінгову програму для подолання емоційних розладів в учасників бойових дій.
4. Обґрунтувати науково-практичні рекомендації для здійснення ефективної роботи з учасниками бойових дій

Для розв'язання поставлених завдань та досягнення визначеної мети в ході експериментального дослідження нами застосовувався наступний комплекс **методів дослідження: теоретичні** (теоретико-концептуальний підхід, аналіз наукової літератури, синтез схожих питань та їх вирішення, моделювання, систематизація й узагальнення соціально-психологічних досліджень на базі вітчизняних і зарубіжних наукових джерел); **емпіричні**— спостереження, анкетування, бесіда, тестування, психодіагностичні методики. Кількісний і якісний аналіз отриманих емпіричних даних здійснювався за допомогою сучасних методів багатомірної **статистики та математичної обробки**.

База експериментального дослідження: дослідження проводилося на базі територіального центра комплектування та соціальної підтримки учасників бойових дій. В дослідженні прийняло участь 30 респондентів.

Апробація результатів дослідження: основні положення і результати дослідження заслухано на університетській звітно-науковій конференції викладачів та студентів (16-17 квітня 2024); на XIV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самостворення в умовах освітнього простору» (28 листопада 2024); на студентській конференції «Актуальні питання соціальної роботи» (11-12 листопада м. Хмельницький) Хмельницького національного університету та

опубліковані у статті: «Соціально-педагогічні умови роботи соціального працівника з учасниками бойових дій».

Практичне значення дослідження полягає у аналізі теоретичного та експериментального дослідження, щодо особливостей організації соціальної роботи з учасниками бойових дій, а також у підборі, апробації та пропонуванні до впровадження комплексного дослідження методів, форм, напрямів з такою категорією осіб. На основі даних дослідження, розроблено та практично застосовано тренінгову програму, метою якої є подолання емоційних розладів в учасників бойових дій. Науково-практичні рекомендації, розроблені в дослідженні, можуть бути використані у роботі соціального працівника.

Структура кваліфікаційно роботи: дипломна робота складається з вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку джерел посилання (40 найменувань, серед них два іноземною мовою), 4 додатків, загальний обсяг дипломної роботи складає 78 сторінок друкованого тексту, із них основного тексту – 58 сторінок. Робота містить 6 таблиць та 3 рисунки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ПРОБЛЕМ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

1.1. Категорія учасників бойових дій в науковій літературі

Українське суспільство переживає важкі часи, створюється ситуація постійної напруги, тривоги та фрустрації. Проте, найбільш вагомим потрясінням є введення на території України військового стану. Коли для захисту країни збройних сил не вистачало, зросла потреба формувати добровільні батальйони, які спочатку створювалися на добровільних засадах, а пізніше, із ускладненням ситуації, міністерство Збройних Сил України змушене було мобілізувати чоловіків призовного віку (25-60 років), для захисту та оборони території на сході України[5, с.13-17].

З моменту проголошення повномасштабного вторгнення російської федерації у нашу країну, та введення військового стану, одним із найголовніших завдань, які постали перед державою, стало правове визначення статусу та розробка механізмів соціально-правового захисту значної кількості осіб (учасники бойових дій), що беруть безпосередню участь у військових діях. За період проведенні військових дій з 24 лютого 2022 року, відбулось 10 хвиль мобілізації, за їх результатами мобілізовано понад 700 тисяч осіб[2].

Актуальність дослідження правового статусу учасників бойових дій привертає значну увагу вітчизняних науковців, а саме: В.Галуцько, В. Гаркуша, Ю.Дзюба, Л.Сукмановської та інших. Питанням соціального захисту, прав та пільг учасників бойових дій стало предметом дослідження В.Антонової, А.Бейкуна, О.Кондратенка та інших науковців[24].

За таких умов виникає необхідність у застосуванні різноманітних «надзвичайних мобільних заходів», до яких можна віднести запровадження мобілізації. Загальнотеоретичний аналіз питань, щодо визначення сутності мобілізації в соціальній науці присвячена увага таких вчених, як: Ю.Бриндікова, Л.Романовської, А.Рідкодубської, Л.Якубової, Н.Синюк, Ю. Овод, Н.Голови., К.Олійник[26].

Таблиця 1.1.1 - Визначення сутності мобілізації в соціальній науці

№	Вчений	Джерело	Визначення
1.	С.І.Ожогова	«Соціологічний словник»	Мобілізація – це переведення збройних сил із мирного стану в повну бойову готовність призов військовозабов'язаних запасу до української армії в ході війни; переведення у військове становище економіки та державних інститутів.
2.	А.Д.Міхельсон	«Пояснення 25000 іншомовних слів. Що увійшли дожитку в українську мову, з визначенням їх коренів»	Мобілізація трактується як підготовка армії до військових дій, тобто поповнення складу людей.
3.	Ф.Ф.Павленкова	«Словник іншомовних слів у редакції»2020р.	Під мобілізацією вважається порядок проведення армії на військове положення, тобто укомплектування її людьми із запасу до бойового складу.

4.	Д.М.Ушаков	«Тлумачний словник» 2021р.	Мобілізація – це переведення армії з мирного стану в стан повної бойової готовності до участі у військових діях; переведення будь-якої галузі народного господарства на роботу для цілей війни
5.	Б.М.Шапошніков	«Країна у період війни» 2022р.	Мобілізація – це переведення усієї держави з мирного на військовий стан.

Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» визначає мобілізацію, як комплекс заходів, що здійснюються з метою планомірного проведення національної економіки[29].

Провівши аналіз поняття «мобілізація» у науково-методичній літературі, чинного законодавства, вважаємо за доцільне визначити поняття «мобілізації», під яким слід розуміти – комплекс загальнодержавних заходів, які здійснюються уповноваженими суб'єктами у відповідності з чинним законодавством, в межах їх компетенції, з метою планомірного та всебічного переведення національної економіки, та інших структур, таких як – державних органів влади, підприємств, установ і організацій, на функціонування в умовах особливого періоду застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу, чи інше.

У національному законодавстві України є таке визначення терористичного акту – застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу, чи інших дій, що створюють небезпеку для життя, чи здоров'я людини.

Український вчений В.В.Майоров, досліджував адміністративно-правовий статус суб'єктів протидії тероризму в Україні, визначив, що згідно з основними завданнями групи суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом доцільно віднести вжиття заходів із запобігання, виявлення і реалізацію попереджувальних, режимних, організаційних, виховних та інших заходів; забезпечення умов проведення антитерористичних

операцій на об'єктах, що належать сфері їх управління; надання відповідним підрозділам під час проведення даних операцій, матеріально-технічних та фінансових засобів транспорту і зв'язку, медичного обладнання і медикаментів, інших засобів, а також інформації, необхідної для виконання завдань боротьби з тероризмом[33, с.101-102].

Відповідно до Закону України, учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у військовий, так і у мирний час[8, с.6-8].

До групи учасників бойових дій законодавчим актом (стаття 5) віднесено осіб, які виконували бойові завдання, перебуваючи в статусі військових підрозділів, об'єднань різних родів військ Збройних сил України, підпільників як у військовий час так і в мирний час за для захисту суверенітету України[23, 78-80].

Відповідно до статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», учасниками бойових дій визнаються, поряд з іншими категоріями: військовослужбовці, працівники Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, особи рядового, начальницького складу, працівника Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України. Відповідно статус, учасника бойових дій, надаватиметься військовослужбовцям та працівникам Збройних сил, Національної гвардії, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, Держприкордонслужби, Держспецтрансслужби, особам рядового і начальницького складу, працівника МВС, Управління державної охорони, Держспецзв'язку, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну

цілісність України і брали безпосередню участь у бойових діях, забезпеченні їх проведенні, та перебуваючи в районах її проведення[40].

Для надання статусу учасника бойових дій вказаним особам, керівники підприємств, військових структур, організацій в місячний термін після завершення особами виконання бойових завдань в прифронтових зонах, зобов'язані подати на розгляд міжвідомчої комісії, довідки за встановленою формою та документи, які є підставою для надання особам статусу «учасника бойових дій» [13].

Міжвідомча комісія розглядає документи і в разі потреби заслуховує пояснення осіб. Стосовно яких вони подані. Свідків, представників державних органів та приймає в місячний термін з дня надходження документів рішення щодо надання статусу учасника бойових дій, про що інформує керівників підприємств, установ, організацій та органи соціального захисту населення за місцем реєстрації особи.

У разі відмови в наданні статусу учасника бойових дій питання про надання особі зазначеного статусу може повторно вноситися на розгляд міжвідомчої комісії за рішенням Міністра соціальної політики, також рішення комісії може бути оскаржено в судовому порядку.

Учасники бойових дій та особи, прирівняні до них. Користуються пільгами та гарантіями. Встановленими законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»[36. С.54-57].

Для отримання статусу «учасника бойових дій», командир військової частини захисника, повинен подати на розгляд відповідної відомчої комісії, такі документи:

- 1.Оригінали довідки про безпосередню участь особи у військових завданнях, забезпеченні їх проведенні і захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

- 2.Витяги з наказів про прибуття (вибуття) до військової частини після виконання бойових завдань.

3.Витяги із наказів по стройовій частині першого заступника керівника по керуванню військовими ресурсами, про прибуття до місця постійної дислокації.

4.Копії посвідчення про відрядження, якщо такі є.

5.Копії документів про поранення, якщо такі є.

6.Інформація про особу, якій надається статус бойових дій.

7.Згода на обробку та збирання персональних даних (відповідно до вимог статті : Закону України «Про захист персональних даних»).

8.Копія першої сторінки паспорта громадянина України[27, с.20-22].

Усі копії документів повинні бути завірені підписом командира (начальника) військової частини та скріплені гербовою печаткою.

Щодо добровольців, які взяли участь в бойових діях, та враховуючи, що усі добровольчі батальйони входять до складу національних військових формувань різного підпорядкування. Згідно законодавства процедура отримання посвідчення учасника бойових дій є аналогічною.

10 вересня 2014 року набула чинності постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в військових операціях, забезпеченні її проведення»[39, с.143-144].

Проведення військових дій обумовило оновлення національного законодавства, його доповненням переліком нормативно-правових актів різного рівня, що визначають адміністративно-правовий статус учасників бойових дій, їх права та обв'язки, регулюють їх соціально-правовий захист та їх сімей, встановлюють послідовність процедури отримання учасника бойових дій, інвалідів війни. В той ж час, законодавство, відрізняється структурованістю, постійно оновлюється, що створює додаткові перешкоди на шляху його реалізації. Саме така не визначеність обумовлює науковий інтерес до ретельного дослідження національного законодавства з метою визначення

правового статусу учасників бойових дій, а також встановлення їх прав та пільг[35,с.24-28].

Отже, можемо зробити висновок, що бойові дії у нашій країні проводяться з метою захисту прав людини, не порушуючи їхніх прав.

1.2.Особливості соціальної допомоги учасникам бойових дій в територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки

Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації, в нашу державу розширилася сфера соціального захисту учасників бойових дій. Виникла потреба здійснення соціального захисту військовослужбовців, які захищають незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України.

Усіх військовослужбовців, що обороняють нашу країну від загарбників, віднесено до категорії «учасників бойових дій», що надає їм право користуватися гарантіями соціального захисту ветеранів війни[24].

Державна політика у сфері захисту ветеранів війни, включає забезпечення їх адаптації та психологічної реабілітації, забезпечення санаторнокурортним лікуванням, технічними та іншими засобами реабілітації, забезпечення житлом ветеранів війни, надання їм освітніх послуг, соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, що звільняються із військової служби, а також організації їх поховання та регулюються Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»[31].

Таблиця 1.1.2 - Пільги учасників бойових дій

№	Вид пільги	Характеристика пільги
1.	Медичні	Безкоштовне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів, та виробів медичного призначення за рецептами лікарів, першочергове безкоштовне протезування та санаторно-курортне лікування або одержання компенсації вартості

		самостійного санаторно-курортного лікування.
2.	Житлово-комунальні послуги	75% знижки від сплати за користування житлом та 75% знижка на комунальні послуги (газ,елекрика); Першочергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов та першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва, першочерговий ремонт жилих будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом.
3.	Грошова допомога	Виплата учасникам бойових дій пенсій або щомісячного довічного грошового утримання чи державної соціальної допомоги, що виплачується замість пенсії. Щорічно до 5 травня учасниками бойових дій виплачується разова грошова допомога у розмірі, який визначається Кабінетом Міністрів України в межах бюджетних призначень, встановлених законом про Державний бюджет України. Додатково учасникам бойових дій виплачується щомісячна цільова грошова допомога на прожиття у розмірі 40 грн. (Закон України від 16.03.2004 №1603 «Про поліпшення матеріального становища учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни»), незалежно від розміру інших виплат, пенсій, надбавок тощо; інвалідам війни та учасникам бойових дій, у яких щомісячний розмір пенсійних виплат (з урахуванням надбавок, підвищень додаткових пенсій, цільової грошової допомоги, сум індексацій

		<p>та інших доплат до пенсій, встановленим законодавством, крім пенсій за особливі заслуги перед Україною) не досягає в інвалідів війни I групи – 288 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, II групи – 255, III групи – 225, учасників бойових дій – 165%, виплачується щомісячна державна адресна допомога до пенсії у сумі, що не вистачає до зазначених розмірів.</p>
4.	Трудові пільги	<p>Виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 відсотків середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи; використання чергової щорічної відпустки без збереження заробітної плати строком до двох тижнів на рік; особам звільненим з військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, надається щорічна відпустка повної тривалості до надання шестимісячного терміну безперервної роботи у перший рік роботи на даному підприємстві за бажанням працівника; переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування у разі ліквідації підприємства, установи, організації. Особам, звільненим з військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, надається переважне право на залишення на роботі при вивільненні працівників у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці, а також додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню та наданні першого робочого місця. Військовослужбовці,</p>

		<p>особи начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ, які брали участь у бойових діях, мають право на призначення дострокової пенсії за віком після досягнення чоловіками 55 років, жінкам – 50 років та за наявності страхового стажу не менше 25 років для чоловіків і не менше 20 років для жінок;. Час проходження військової служби в особливий період зараховується до їх вислуги років, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби. Гарантоване збереження місця роботи, посади, середнього заробітку на підприємстві, в установі, організації, незалежно від підпорядкування та форм власності з одночасним отриманням грошового забезпечення військовослужбовця. Вказані трудові гарантії також зберігаються за працівниками, які під час проходження військової служби отримали поранення та знаходяться на лікуванні у медичних закладах, а також потрапили у полон або визнання безвісно відсутніми, на термін до дня, наступного за днем їх взяття на військовий облік у районних (міських) військових комісаріатах після їх звільнення з військової служби у разі закінчення ними лікування у закладах охорони здоров'я незалежно від терміну лікування, повернення з полону, появи їх після визнання безвісно відсутніми або до дня визнання їх судом померлими.</p>
5.	Соціальні пільги	<p>Безкоштовний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській</p>

		місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, незалежно від відстані та місця проживання; безкоштовний проїзд один раз на два роки залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом, незалежно від наявності залізничного сполучення, або проїзд один раз на рік вказаними видами транспорту з 50% відсотковою знижкою; звільнення від сплати податків, зборів, мита та інших платежів до бюджету відповідно до податкового та митного законодавства; позачергове користування всіма послугами зв'язку та позачергове встановлення на пільгових умовах квартирних телефонів.
6.	Освітні послуги	Надається право на позаконкурсний вступ до закладів вищої освіти та переважне право на вступ до професійно-технічних навчальних закладів і на курси для одержання відповідних професій;

Кодексом Законів про працю та іншими нормативно-правовими актами; надається одноразова грошова допомога у разі звільнення військовослужбовців, призваних на військову службу у зв'язку з мобілізацією залежно від посади ця виплата становить від 4241грн.до 9551 грн.; встановлено виплату винагороди в розмірі 100% місячного грошового забезпечення, але не менше 3000 грн., таким чином з урахуванням здійснених підвищень грошові виплати військовослужбовцям Збройних Сил України і становлять залежно від посад від 5700 до 16710 грн. на місяць[16, с.67-69].

За даними Міністерства оборони України, за знищену військову техніку противника українські військовослужбовці вже отримали близько 724, 5 тис.грн. Крім того, бійцям виплачено понад 3 млн.грн.за успішне виконання

бойових завдань у складі підрозділів та понад 58 млн.грн. за безпосередню участь у бойових діях[7,с.21 -40].

Виплата компенсацій здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. Виплата пенсії пенсіонерам з-поміж військовослужбовців у разі призову їх на військовому службу під час мобілізації не припиняється. При цьому після звільнення зі служби при виплаті пенсії враховується додаткова вислуга років.

Органи соціального захисту населення організують направлення учасників бойових дій до підприємств, установ, організацій та закладів будь-якої форми власності, що здійснюють психолого-реабілітаційні заходи.

Тому, створення ефективної системи соціального захисту військовослужбовців – це важливе та актуальне завдання держави з гарантування національної безпеки. Ключовими завданнями органів державної влади у сфері посилення соціального захисту військовослужбовців на сьогоднішній день є:

- створення єдиного реєстру учасників бойових дій, з метою забезпечення їх та їхнім сім'ям належного рівня соціального захисту та гарантій (формування та введення бази даних; встановлення статусу учасників бойових дій, що надає право на відповідні пільги та компенсації; забезпечення гарантованого виконання державою прав інваліди; підтримка сімей військовослужбовців, що пропали безвісті або ж загинули в зоні бойових дій);

- побудова ефективної моделі грошового забезпечення військовослужбовців;

- створення дієвого механізму забезпечення житлом військовослужбовців та їхніх сімей;

- підвищення ефективності існуючої системи пільг та компенсацій для учасників бойових дій та членів їхніх сімей;

- удосконалення механізму вирішення соціальних проблем в умовах військового навчання;

- забезпечення санаторно-курортним лікуванням;

-надати військовослужбовцям, а також членам їхніх сімей переважне право на участь у загальнодержавних житлових програмах, зокрема у цільовій програмі будівництва (придбання) доступного житла (іпотеки);

-надати дітям військовослужбовців переважне право на отримання пільгового молодіжного кредиту в межах програми, яку реалізує Державний фонд молодіжного житлового будівництва;

-забезпечити безоплатне надання військовослужбовцям та учасникам бойових дій земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва [15, с.11-13].

Для активізації процесу вирішення житлових проблем сімей військовослужбовців які не мають власного житла, орендують житло на комерційних умовах, проживають у гуртожитках та перебувають на квартирному обліку в гарнізонах, військових частинах, органах місцевої влади.

1.3. Напрями, форми та методи соціально-психологічної роботи з учасниками бойових дій

Права людини на сьогоднішній день є однією з ключових проблем конституційної теорії та практики, актуальність яких стрімко зростає не лише з філософсько-гуманістичної точки зору або в контекст глобалізації, в аспекті сутності та явища публічної влади або принципів модернізації політичної та правової систем суспільства, проведення соціальної, господарсько-економічної та духовно-культурної політики, а й боротьба з екологічними загрозами та злочинністю, та захистом людини в умовах зовнішньої військової агресії тощо.

Для сучасної України ці питання набувають особливої актуальності. В умовах військового конфлікту виникає необхідність надання додаткових соціальних гарантій учасника бойових дій, членам їх сімей, а також сім'ям, члени яких загинули під час військових дій. Одним із обов'язків соціальних служб є всебічна підтримка воїнів-захисників, які боронять незалежність та

територіальну цілісність України. Зокрема, невідкладної підтримки потребують демобілізовані воїни, що повертаються з території проведення військових дій та їхні сім'ї у сфері відновлення життєво необхідних основ цивільного життя, вирішення побутових і поточних матеріальних проблем.

Головною метою допомоги військовослужбовцям є підвищення рівня фінансової, соціальної, психологічної професійної підтримки та їхніх сімей, а також осіб які загинули, захищаючи незалежність, суверенітет та територіальну цілісність нашої держави або померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, отриманих під час виконання військових обов'язків.

Основним завданням територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки військовослужбовців є ведення реєстру демобілізованих учасників бойових дій, які мешкають на території Хмельницької області.

У системі соціального захисту саме напрями соціальної роботи є ланкою, що поєднують адміністративно-правову систему соціального захисту з тими, для кого вона призначена. Відповідно, соціальна робота є досить складним теоретико-прикладним явищем, сутність якого визначає її зміст, мета, завдання, об'єкт, суб'єкт, напрями та рівні.

Напрями соціальної роботи є однією з форм швидкого реагування на кризові ситуації, інструмент впровадження соціальної політики. Змістом напрямів соціальної роботи є надання допомоги особам, шляхом діагностування їхніх проблем, прогнозування, посередництва, інформаційно-консультативної діяльності, прямої соціальної і психологічної підтримки, яка стимулює власні сили клієнтів (Таблиця 1.3.3.).

Таблиця 1.3.3- Напрями та методи соціальної роботи з учасниками бойових дій

Напрями	Методи
1.Вивчення соціально-психологічних цінностей особистості, вплив	- спостереження; -бесіда; -експертна оцінка; -інтерв'ювання;

<p>мікросередовища на формування особистості</p>	<ul style="list-style-type: none"> - невербальний діагноз; - вивчення документів (контент-аналіз); - анкетування.
<p>2. Організація освітніх взаємодій з проблемною особистістю</p>	<ul style="list-style-type: none"> - підтримка сімей в СЖО; - соціальний супровід; - співробітництво з громадою, посередництво; - самореалізація; - спонукання особистості до самоорганізації та самостійності.
<p>3. Соціально-психологічна допомога і підтримка особистості у кризових ситуаціях</p>	<ul style="list-style-type: none"> - з'ясування проблеми; - вибір програми і плану дій щодо вирішення проблеми; - обговорення шляхів вирішення проблеми; - створення групи підтримки.
<p>4. Корекція взаємин, способів соціальної дії, посередництво у творчому розвитку особистості і групи.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - моделювання ситуації; - моделювання сфер успішної діяльності; - організація діалогу і співробітництва; - організація мікросередовища із зміненими відношеннями; - допомога у розблокуванні позитивних емоцій; - зміна уявлень особистості про власне «Я»; - підтримка ініціатив.

Ключовими напрямками діяльності органів державної влади у сфері соціального захисту військовослужбовців, є:

- створення єдиного реєстру учасників бойових дій, з метою забезпечення їм та їхнім сім'ям належного рівня соціального захисту та гарантій;
- формування і ведення бази даних;
- встановлення статусу учасника бойових дій, що дає право на відповідні пільги та компенсації;
- забезпечення гарантованого виконання державою прав інвалідів- учасників бойових дій;
- підтримка сімей військовослужбовців, що загинули виконуючи бойові завдання;
- побудова ефективної моделі грошового забезпечення військовослужбовців;
- створення дієвого механізму забезпечення житлом військовослужбовців та їхніх сімей;
- підвищення ефективності існуючої системи пільг та компенсацій;
- удосконалення механізму вирішення соціальних проблем в умовах військового навчання, несення бойової та допоміжної служби;
- створення системи психологічної та фізіологічної реабілітації;
- забезпечення санаторно-курортним лікуванням учасників бойових дій[10].

До категорій осіб, які потребують супроводу з боку фахівця соціальної сфери, належать:

- поранені;
- учасники бойових дій;
- військовослужбовці;
- учасники АТО;
- учасники бойових дій у яких зруйновані родинні зв'язки, чи вони знаходяться у СЖО[18, с.67-69].

Одним з дієвих напрямів соціальної роботи з військовослужбовцями є: соціально-психологічний супровід.

Соціально-психологічний супровід - особлива форма пролонгованої психологічної і соціальної допомоги – патронажу. Патронаж у даному випадку розуміється як цілісна та комплексна система соціальної підтримки і психолого-педагогічної допомоги, що надається в рамках діяльності соціально-психологічних служб. На відміну від корекції він припускає не «виправлення недоліків», а пошук ресурсів особистості чи сім'ї, опору на власні можливості та створення на цій основі психологічних і соціальних умов для відновлення продуктивних зв'язків зі світом[34, с.120-122].

У кожному конкретному випадку завдання супроводу визначається особливостями особистості, якій надається допомога, та ситуації, в якій здійснюється супровід. Супровід продовжується доти, поки не буде пройдений кризовий період. Результатом соціально-психологічного супроводу особистості повинна стати нова життєва якість адаптованості, тобто здатність самостійно досягати відносної рівноваги у відносинах із собою та оточуючих, як у сприятливих, так і в екстремальних життєвих ситуаціях (Таблиця 1.3.4.).

Таблиця 1.3.4-Етапи соціально-психологічного супроводу

Назва	Мета	Зміст
Діагностично-аналітичний етап	Слугує основою для постановки мети та визначення завдань	<p>Передбачає оцінку ситуації, встановлення контакту, з'ясування, що відбувається, визначення, чи має місце гостра криза, і встановлення робочого контакту для подальшої діяльності.</p> <p>При цьому використовуються такі методи: бесіда з клієнтом, тестування,</p>

		анкетування, спостереження, аналіз документації.
Діяльнісний етап	Відбір і застосування методичних засобів	На цьому етапі вирішуються проблеми кризової ситуації клієнта. Перш за все, проводиться робота зі зняття гостроти переживання, формування адекватної самооцінки, здійснюється допомога в усвідомленні як зовнішніх, так і внутрішніх проблем, які призвели до кризи і перешкоджають зміні дезадаптивних форм поведінки на адаптивні, а також формування стресодолаючої поведінки в процесі індивідуальної та групової роботи.

<p>Контрольно-аналітичний етап</p>	<p>Аналіз кінцевих і проміжних результатів, що дозволяє коректувати хід роботи</p>	<p>Етап осмислення результатів діяльності за рішенням тієї або іншої проблеми, обговорення досягнутого прогресу, аналіз змін (у поведінці, відновлення когнітивного контролю над ситуацією, психологічного стану). Якщо проблему можна вважати вирішеною і клієнт відчуває надію та здатність у подальшому поліпшувати ситуацію самостійно, то цей етап може стати заключним.</p>
------------------------------------	--	---

Особливу увагу слід надати побудові нових взаємостосунків клієнта з оточуючими, тобто формуванню мережі психосоціальної підтримки. Окрім роботи з родичами і найближчим оточенням необхідний пошук можливостей надання підтримки з боку людей зі схожими проблемами або які знаходяться в аналогічних ситуаціях (робота з групою осіб, що пережили кризу). Крім того, ефективне рішення проблем людини, що знаходиться в кризовій ситуації, вимагає комплексного підходу та залучення можливих фахівців: лікарів,

психологів, юристів, а також фахівців таких установ, як центр зайнятості населення, Центр соціального обслуговування населення, Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки військовослужбовців. Фахівець із соціальної роботи виступає при цьому в ролі посередника з метою активізації підтримуючих систем, залучення уваги формальних підтримуючих систем для вирішення проблем військовослужбовців[20, с.56-58].

Форми роботи з військовослужбовцями та учасниками бойових дій в територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки:

1.Індивідуальна і групова робота з військовослужбовцями.

Групова робота може проводитися за такими тематичними напрямками:

-тренінг «Управління конфліктами»;

-круглий стіл «Як вийти із стресового стану»[30].

2.Створення консультативних пунктів, кабінетів, консультативних служб, у тому числі мобільних.

Одним із важливих напрямів роботи є консультування, що включає ознайомлення з механізмом роботи груп самопомоги, оцінка потреб військовослужбовців, надання соціальної допомоги та подальшої адаптації до мирного життя, надання правової та юридичної допомоги. За допомогою консультативної практики вирішуються питання:

- переживання втрати близької людини;

-проблеми порушення сну в ході здійснення бойових операцій;

-повернення до мирного життя після участі у військових діях;

-питання дитячо-батьківських відносин на фоні перебування батька в зоні проведення бойових дій;

-конфліктні стосунків дітей-військовослужбовців у навчальних закладах.

3.Телефонне консультування[4,с.234-237].

Мету даних напрямів та форм роботи в територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки, можна досягнути шляхом:

-забезпечення постійного соціального супроводу членів сімей загиблих військовослужбовців і сприяння у вирішенні питань, порушених ними;

- надання одноразової матеріальної допомоги демобілізованим учасникам бойових дій;
- забезпечення психологічної реабілітації учасників бойових дій;
- забезпечення надання послуг з професійної адаптації учасників бойових дій.

Висновки до розділу

В першому розділі нашого дослідження ми розкрили поняття військово-соціальної роботи, визначили головні напрями даної роботи, описали засоби, методи та технології соціальної роботи з військовослужбовцями та процес організації військово-соціальної роботи в Україні.

Військово-соціальна робота в Збройних Силах України передбачає здійснення соціально-правових, інформаційних і організаційних заходів щодо сприяння військовослужбовцями, працівниками Збройних Сил України у реалізації встановлених законами України, іншими законодавчими актами прав і пільг, одержанні ними соціальної допомоги та відповідних компенсацій, створення соціальних умов і гарантій, які б забезпечили їх нормальну життєдіяльність, сумлінне ставлення до виконання покладених на них функціональних та службових зв'язків[22, с.158-166].

Актуальність теми нашого дослідження зумовлена потребою вивчення складної ситуації з організації та проведення соціальної роботи з військовослужбовцями в нашій державі. На даний час вона є однією з важливих напрямків роботи. Військова соціальна робота є не новим явищем, просто вона не мала чіткого визначення та популяризації. Через відсутність належних методичних засад, недостатню розвиненість військово-соціальної роботи та відсутність комплексної допомоги, реабілітація військовослужбовців не дає належних результатів, що призводить до неможливості реалізації потенціалу учасника бойових дій в мирному житті.

Отже, проаналізувавши актуальність теми дослідження, проблеми військовослужбовців, технології роботи з учасниками бойових дій, та їхнє

соціальне забезпечення, можна сказати, що невідповідає потребам сьогодення система пільгового забезпечення такої категорії осіб та членів їх сімей. Пільгова система має компенсаторний, а не мотивувальний характер, не корелюється з потребами національної безпеки та оборони, зокрема з нагальною необхідністю побудови ефективної моделі соціального заохочення громадян до виконання своїх військових обов'язків.

Військовослужбовці, що отримали статус учасника бойових дій, мають право на користування пільгами, визначеними статтею 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Обмежені кошти, які держава виділяє на забезпечення пільг військовослужбовцям, розпорошується серед пільговиків, що не тільки не дає можливості вирішувати проблеми їх соціального захисту, а й породжує соціальне невдоволення.

РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМ, МЕТОДІВ ТА НАПРЯМІВ РОБОТИ З УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ

2.1.Опис та обґрунтування методик дослідження

Дослідженням проблем з якими зустрічаються учасники бойових дій, а також актуальних проблем соціально-правового статусу осіб постраждалих від військових дій займалися такі українські науковці: Ю.Бриндіков, Л.Романовська, Ю.Овод, А.Рідкодубська, Н.Синюк, К.Олійник, Л.Якубова, Н.Голова. Низка праць цих науковців присвячена проблемі адаптації військовослужбовців у мирному житті, соціальному забезпеченню військовослужбовців, невідкладному формуванню необхідного організаційно-правового механізму захисту та поновлення прав осіб, які постраждали під час виконання бойових завдань, дослідженню особистісних та характерологічних особливостей, конфліктності військовослужбовців, та їхні міжособистісні відносини в сім'ї та з оточуючими. Кожний з дослідників використовував певні методики, робив свої висновки та рекомендації. Тому на етапі вивчення проблем учасників бойових дій, існує багато діагностик по вивченню особистісних та професійних якостей військовослужбовців[12].

Для проведення дослідження ми обрали, найбільш змістовні діагностики, які оптимально розкривають емоційний стан наших військовослужбовців:

1. Самооцінка психічних станів Г.Айзенка (Додаток А).
2. Методика на визначення рівні тривожності (Ч.Д.Спілберга-Ю.Л.Ханіної) (Додаток Б).
3. Методика дослідження соціально-психологічної адаптації К.Роджерса-Р.Даймонда (Додаток В).

На початках ми охарактеризуємо методику на визначення психічних станів Ганса Юргена Айзенка. Дана методика дозволяє виміряти показники таких емоційних станів: фрустрацію, агресивність, ригідність. Охарактеризуємо ці якості більш детально:

Фрустрація (обман, невдача, розлад, руйнування) – психічний стан, що виникає в ситуації розчарування, нездійснення якої-небудь значущої для людини мети, потреби. Виявляється в гнітючій напрузі, тривожності, відчутті безвихідності і відчаю.

Ригідність (жорстокий, твердий) – утрудненість, аж до повної нездатності, в зміні наміченої суб'єктом програми діяльності в умовах, що об'єктивно вимагають її перебудови.

Агресивність (нападати)-стійка характеристика суб'єкта, схильність, що відображає його відношення до поведінки, метою якої є спричинення шкоди що оточує, або подібний афективний стан (гнів, злість).

Пропонується опис різних психічних станів, що представлені в трьох блоках, кожен блок складається з десяти тверджень, та виявляє певний емоційний стан.

I блок на виявлення фрустрації.

II блок на визначення агресивності

III блок на визначення ригідності.

За кожне твердження, з усіх блоків, якщо цей стан спостерігається часто – ставиться 2 бали; якщо не рідко-1 бал; якщо зовсім не трапляється – 0 балів. Результати підраховуються за кожну групу тверджень[21].

Наступною у нас є методика на визначення рівня тривожності Ч.Д.Спілберга – Ю.Л.Ханіна, дана методика є надійним і інформативним способом самооцінки рівня тривожності в даний момент (реактивна тривожність як стан) і особистісна тривожність (як стійка характеристика людини).

Особистісна тривожність характеризує стійку схильність сприймати велике коло ситуацій як загрозові, реагувати на такі ситуації станом тривоги. Реактивна тривожність характеризується напругою, занепокоєнням, нервозністю. Висока реактивна тривожність викликає порушення уваги. Дуже висока особистісна тривожність прямо корелює з наявністю невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і психосоматичними

захворюваннями. Але тривожність не є спочатку негативною рисою. Певний рівень тривожності-природа і обов'язкові особливості активної особистості.

Завдання методики: потрібно прочитати кожне з наведених суджень і відзначити в графах цифри, яким ваше твердження відповідає. Над відповідям на запропоновані судження довго думати не слід. Виберіть ту відповідь, яка найбільше передає вашу думку.

Діагностика містить дві шкали:

-шкала ситуативної тривожності. Для першої шкали обрані відповіді відповідають чотирьом альтернативам («ні це не так – 4 бали», «мабуть так-3 бали», «вірно-2», «абсолютно вірно-1 бал»);

-шкала особистісної тривожності. Для другої шкали відповідають також чотирьом альтернативам («ніколи», «майже ніколи», «часто», «у більшості випадків»)[17, с.56-61].

Оцінка результатів тестування. Щоб підрахувати суму балів, отриманих за відповіді за шкалами ситуативної та особистісної тривожності, необхідно скористатися ключем до методики оцінки тривожності. Порядковим номером обраних альтернатив по кожному з номерів суджень в ключі відповідає певна кількість балів. Підраховується загальна кількість балів за усіма судженнями окремо по кожній ділиться на 20. Підсумковий показник розглядається як рівень розвитку відповідного виду тривожності для даного випробуваного. При цьому показниками рівнів тривожності будуть:

3.5-4.0 балів-дуже висока тривожність;

3.0-3,4 бала-висока тривожність;

2,0-2,9 бала-середня тривожність;

1,5-1,9 бала-низька тривожність;

0,0-1,4 бали – дуже низька тривожність[1, с.23-25].

Так, особам з високою тривожністю слід формувати почуття впевненості й успіху. Для осіб з низькою тривожності потрібно пробудження активності, збудження зацікавленості, почуття відповідальності у вирішенні тих чи інших завдань.

Наступною ми охарактеризуємо методику дослідження соціально-психологічної адаптації К.Роджерса-Р.Даймонда. Особистісна діагностика призначена для визначення особливостей соціально-психологічної адаптації та пов'язаних із цим рис особистості. Методика складається з 101 запитання, які сформульовані в третій особі однини, без використання будь-яких займенників, відповівши на які, ми можемо визначити рівень адаптації, самосприйняття, сприйняття інших та рівень емоційної комфортності. Даний методичний прийом є однією з форм «нейтралізації» установки тестованих на соціально-бажані відповіді. Інструкція полягає в тому, що фахівець соціальної сфери пропонує досліджуваному прочитати висловлювання та порівняти їх зі своїм досвідом. Обробка та оцінювання результатів проводиться шляхом підрахунку коефіцієнтів за формулами. За допомогою цієї методики можна визначити 6 інтегральних показників:

1. Соціальна адаптація.
2. Прийняття або не прийняття інших.
3. Інтернальність (інтернальність - це один з двох полярних полюсів локусу контролю, що полягає у схильності людини приписувати відповідальність за події життя і результати діяльності собі, а не зовнішнім факторам).
4. Самосприйняття.
5. Емоційна комфортність.
6. Прагнення до домінування [6, с.27-29].

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів експериментального дослідження

Емпіричне дослідження складалося з констатувального етапу, яке проводилося в територіальному центрі комплектування соціальної підтримки з учасниками бойових дій. З метою виявлення проблем військовослужбовців, а саме адаптація до мирного життя, міжособистісні взаємовідносини з сім'єю та близьким оточенням, а також емоційне регулювання та стресостійкість, нами було проведено бесіду та консультування для визначення бажаних прийняти участь в експерименті та отримати соціально-психологічну допомогу. Всього у дослідженні взяло участь 30 респондентів.

З отриманих даних ми склали список учасників – військовослужбовців, які виявили бажання отримати соціально-психологічну допомогу щодо проблем, які виникли після повернення з зони ведення активних бойових дій. Саме з цих претендентів ми сформували групу в кількості 30 осіб.

Метою нашого дослідження було визначення основних соціально-психологічних проблем, що виникають після повернення військових в мирне середовище, розробити науково-практичні рекомендації для фахівців соціальної сфери, щодо роботи з військовослужбовцями, учасниками бойових дій, ветеранами війни, та тренінгову програму, щодо подолання негативних проявів, наслідків війни у військовослужбовців.

Отже в експерименті ми використали три діагностичні методики:

1. Самооцінка психічних станів Г.Айзенка (Додаток А).
2. Методика на визначення рівня тривожності (Ч.Д.Спілберга-Ю.Л.Ханіної) (Додаток Б).
3. Методика дослідження соціально-психологічної адаптації К.Роджерса-Р.Даймонда (Додаток В).

Методика визначення рівня тривожності (Ч.Д.Спілберга та Ю.Л.Ханіної.) у дослідженні взяло участь 30 респондентів. Дані отримані з даної методики допомогли визначити рівень тривожності в даний момент (реактивна тривожність як стан) і особистісної тривожності (як стійка

характеристика людини), як кожного окремого респондента, так і групи в цілому, для зручності ми представили результати в узагальненій таблиці 2.2.3 – рівень ситуативної тривожності; 2.2.4- рівень особистісної тривожності і відповідно в діаграмі 2.2.1 та 2.2.2.

Таблиця 2.2.5-Вивчення рівня особистісної тривожності в учасників експерименту

№	Рівні	Кількість осіб (%) відношення
1.	Високий рівень	59
2.	Середній рівень	21
3.	Низький рівень	20

З даних наведених у таблиці 2.2.3. бачимо, що 59% військовослужбовців мають дуже високий рівень особистісної тривожності; 21 – середній рівень, 20 – низький рівень. Крайній результат також викликає занепокоєння через низьку особистісну тривожності, до прикладу коли існує небезпека для життя військовослужбовця. Тому, оптимальний рівень у дослідження це адекватна особистісна тривожність, тобто середній рівень.

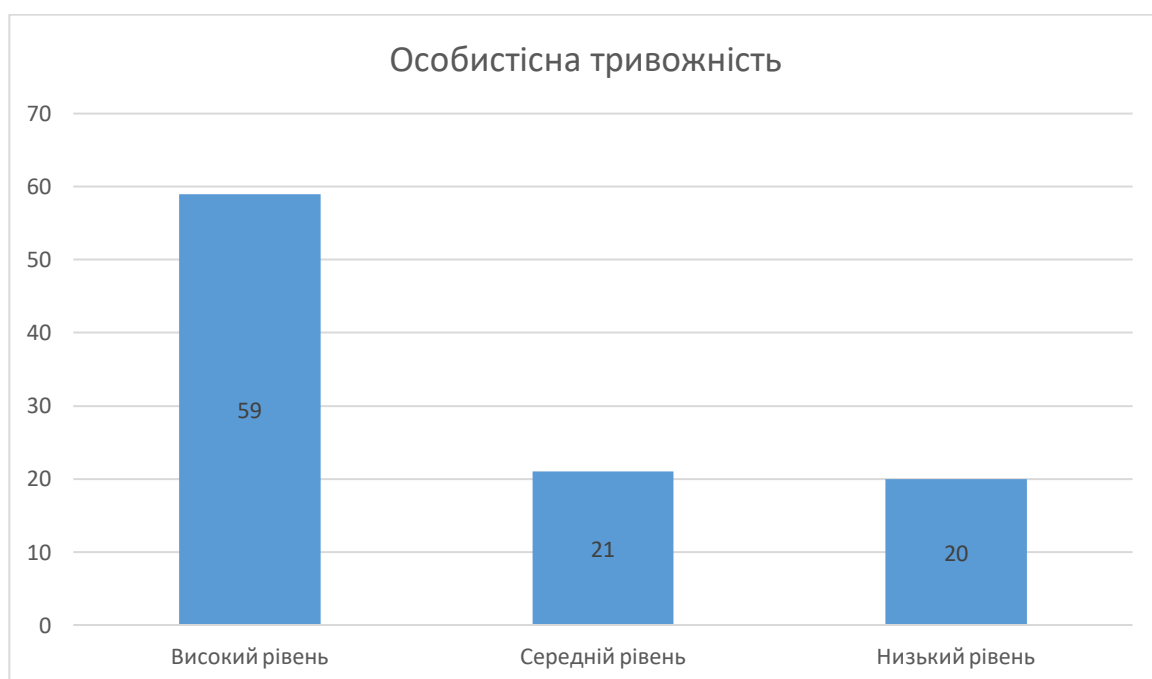

Рисунок 2.2.1 Рівень особистісної тривожності

Таблиця 2.2.6 -Вивчення рівня ситуативної тривожності в учасників експерименту

№	Рівні	Кількість осіб (%) відношення
1.	Високий рівень	52
2.	Середній рівень	19
3.	Низький рівень	29

З даних, які представлені у таблиці 2.2.4.бачимо, 52% респондентів експериментальної групи мають дуже високий рівень ситуативної тривожності, таке реагування на стресові події може людину призвести до афекту, тому такий показник дуже характерний для військовослужбовців так як вони постійно знаходяться у стресовій ситуації; 19% має середній рівень, а низький рівень мають -29% військовослужбовців. Для кращого сприйняття результати представлені у діаграмі 2.2.2.

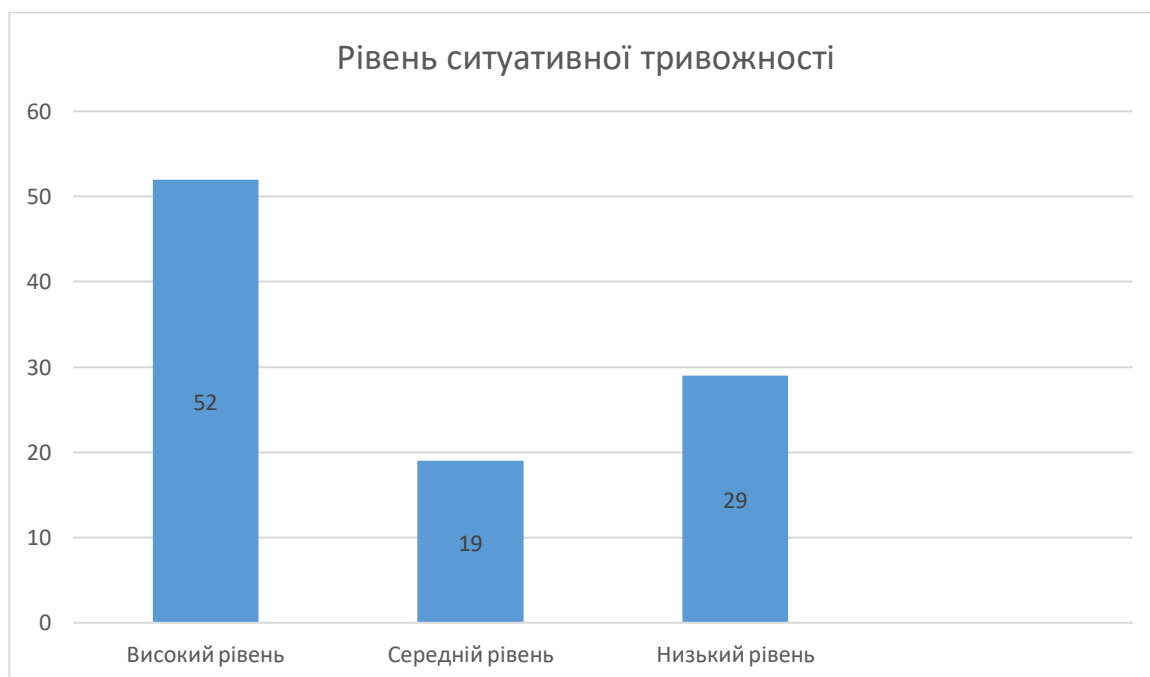

Рисунок- 2.2.2 Рівень ситуативної тривожності

Наступною ми обрали методику дослідження соціально-психологічної адаптації К.Роджерса – Р.Даймонда, дані отримані з цієї методики допомогли визначити рівень таких особистісних якостей як: адаптація до нових умов, самосприйняття інших, інтегральність, прагнення до домінування та рівень емоційної комфортності як кожного респондента, так і групи в цілому, для

більш кращої інтерпретації результатів, ми їх представили в таблиці 2.2.5 та на рисунку 2.2.3.

Таблиця 2.2.7-Аналіз даних отриманих за методикою
К.Роджерса-Р.Даймонда

№	Критерії	Рівні	%
1.	Адаптація	Високий	13
		Середній	15
		Низький	72
2.	Самосприйняття	Високий	23
		Середній	19
		Низький	58
3.	Емоційна комфортність	Високий	15
		Середній	35
		Низький	50
4.	Інтегральність	Високий	21
		Середній	14
		Низький	65
5.	Прийняття інших	Високий	34
		Середній	17
		Низький	49
6.	Прагнення до домінування	Високий	25
		Середній	26
		Низький	52

З даних, що представлені у таблиці 2.2.5. бачимо, що рівень адаптації у військовослужбовців: високий -13%; середній-15%; низький-17%; само сприйняття - високий -23%; середній-19%; низький-58%; емоційна комфортність високий -15%; середній-35%; низький-50%; інтегральність: високий -21%; середній-14%; низький-65%; прийняття інших - високий -34%; середній-17%; низький-49%; прагнення до домінування-високий -25%; середній-26%; низький-52%. Дані дослідження свідчать про низький рівень

особистісних якостей військовослужбовців, тих які допомагають бути емоційно-стійкими у бою. Можна стверджувати, що територіальні центри комплектування та соціальної допомоги не готують своїх бійців до життя та активної бойових дій на військових позиціях.

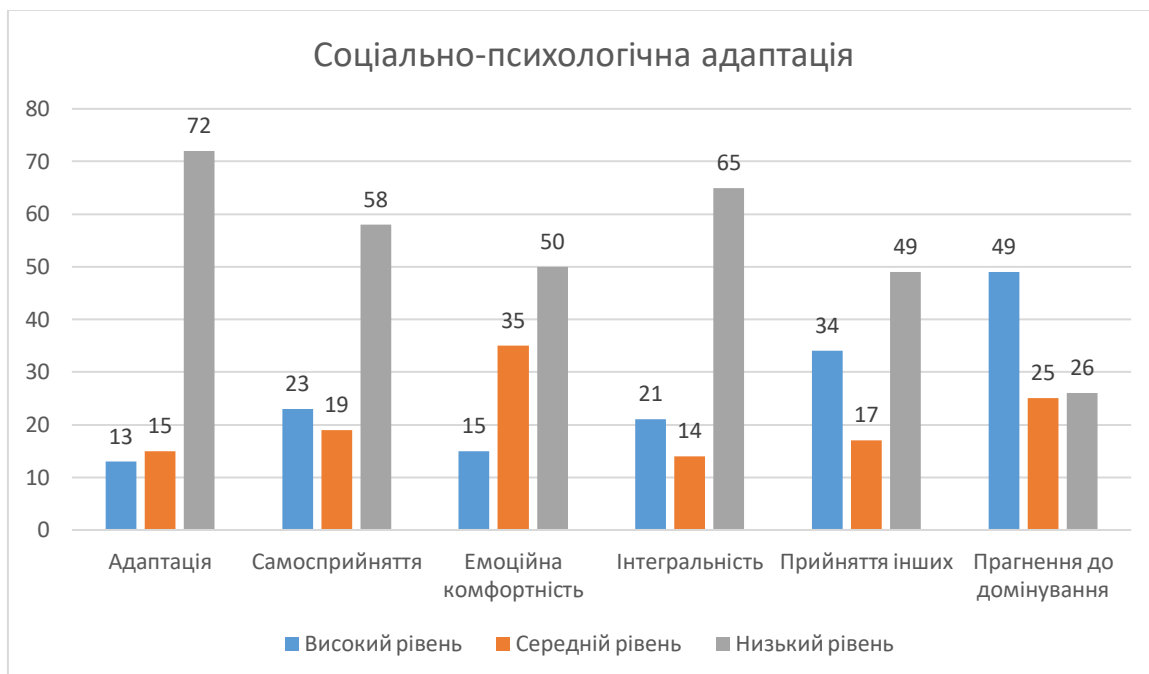

Рисунок - 2.2.3.Графічне зображення отриманих даних у досліджуваних групах за методикою К.Роджерса-Р.Даймонда

Наступною методикою яку ми провели, згідно плану з учасниками бойових дій була методика Ганса Йоргана Айзенка «Самооцінка психічних станів», за отриманими результатами було визначено показники таких емоційних станів: агресивність, фрустрацію, ригідність, дані представлені у процентному відношенні у таблиці 2.2.6.та рис.2.2.3.

Таблиця 2.2.8.- Рівні психічних станів за методикою Г.Й.Айзенка «Самооцінка психічних станів»

№	Психічний стан	Рівні		
		Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
1.	Ригідність	48	31	21
2.	Фрустрація	52	32	16

3.	Агресивність	68	21	11
----	--------------	----	----	----

З отриманих даних можна зробити висновок, що показники не є характерними для військовослужбовців тому потрібно, з цією групою клієнтів проводити соціально-психологічну роботу. Отже, ригідність- високий рівень- 48%, середній – 31%, низький -21%; фрустрація – високий рівень- 52%; середній-32%; низький – 16%; агресивність – високий рівень – 68, середній рівень- 21, низький рівень – 11%.

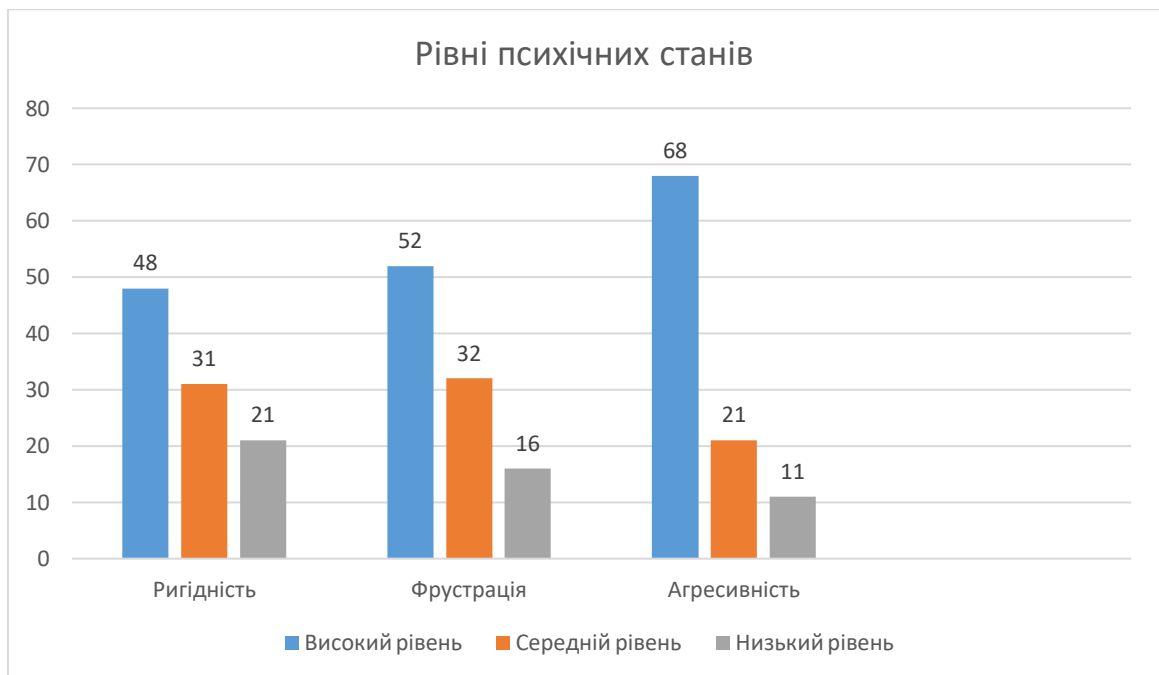

Рисунок.2.2.3.Рівні психічних станів за методикою Г.Й.Айзенка
«Самооцінка психічних станів»

2.3. Тренінгова програма подолання емоційних розладів в учасників бойових дій

До недавнього часу основна частина психологічного супроводу військовослужбовців пов'язувалася з цілеспрямованим систематичним розвитком професійно-особистісних якостей. Ми вважаємо, що одним з можливих засобів такого супроводу є тренінг.

Поняття «тренінг» використовується у таких значеннях: навчання, виховання, підготовка, тренування, розвиток, дресирування. Аналіз словниково-енциклопедичних джерел, вказує на те, що тлумачення поняття «тренінг» ще не отримало чіткого визначення. Здебільшого у словниках та енциклопедіях це поняття зовсім відсутнє або тлумачиться досить узагальнено[25, с.99-101].

До прикладу, «Енциклопедія соціології» (2009) визначає тренінг як спеціальний тренувальний режим; процес отримання навичок та вмій у будь-якій сфері, а тренінг соціально-психологічний трактується як»...сукупність психотерапевтичних, коригувальних і навчальних методів, спрямованих на розвиток навичок самопізнання та саморегуляції, спілкування і міжперсональної взаємодії, комунікативних та професійних умінь[38, с.112-114].

На сьогоднішній день тренінгові технології є дієвим засобом підготовки персоналу в різних галузях професійної діяльності. Інтенсивне інтерактивне навчання в ході тренінгу дозволяє за короткий термін опанувати великий обсяг інформації та закріпити отримані компетенції на практиці.

Перевагою тренінгових технологій у професійній підготовці працівників ризиконебезпечних професій є можливість розвитку мотивації. На відміну від традиційних форм професійної підготовки, тренінг спрямований на рефлексію отриманих знань, сприйняття їх крізь власний досвід, емоційні переживання, адекватний зворотній зв'язок, який дає можливість виявити брак компетенцій, прогалини наявних установок і стереотипів, що є додатковим мотивуючим фактором розвитку військовослужбовців[28].

Оскільки тренінг є груповим видом навчальної діяльності, він дає можливість військовослужбовцям бачити себе зі сторони, та спонукає до фіксації, інтерпретації й оцінювання дій і поведінки співробітників та самого себе, спонтанного виявлення почуттів і розвитку самовпевненості, а також формування навичок ефективної взаємодії, уміння уникати та вирішувати конфлікти.

Застосування психотренінгових методів під час професійної підготовки військовослужбовців сприятиме:

- розумінню того, чим обумовлена їх поведінка стосовно інших людей, чому люди саме так;
- навчанню чути те, що говорять інші люди, не концентруючись на підготовці відповіді;
- створення можливості для розуміння того, як діє група і які види групових процесів процесів виникають за певних умов;
- зростанню толерантності до поведінки інших людей;
- створення умов, у яких військовослужбовець може апробувати нові шляхи взаємодії з іншими і отримати зворотній зв'язок про те наскільки вони ефективні [19, с.91-97].

З метою подолання наслідків перебування військових вмістях проведення бойових дій, а також підвищення рівня їх стресостійкості, та покращення міжособистісних взаємостосунків з рідними, нами була розроблена тренінгова програма, спрямована на адекватне реагування на кризову ситуацію в житті бійця та керувати своїми емоційними станами, а також на конструктивну взаємодію з оточуючими.

Запропонована нами тренінгова програма для військовослужбовців, учасників бойових дій, ветеранів війни є дієвим засобом позитивного впливу на особистість. Робота в тренінговій групі приваблива для даної категорії тим, що в ній реалізуються одразу декілька важливих потреб: зберігається потреба у взаємодії з оточуючими, що мають велике значення для розвитку спонукальної сфери та потребі в активній життєдіяльності.

Мета тренінгу: усунення викривлень емоційного реагування у зв'язку з кризовою ситуацією стереотипів поведінки, що деструктивно впливають на формування особистості, реконструкція повноцінних контактів особи з оточуючими, підвищення рівня стресостійкості та адаптації до мирного життя, після виконання обов'язків на бойових позиціях, зменшення рівня агресії та конфліктності, формування навичок неагресивного спілкування; допомога в адекватному оцінюванні самого себе; можливість отримання досвіду рефлексії та самоаналізу, подолання негативних установок, щодо оточення.

Програма складається з 10 занять і розрахована на її проведення кожного дня протягом двох тижнів, або ж 2 рази на тиждень, сумарно п'ять тижнів (додаток Г). Заняття проводиться за принципом соціально-психологічного тренінгу в спеціально відведеній аудиторії, де вільно можна розташовуватися і пересуватися. Для письмової роботи у приміщенні знаходяться столи і стільці. Одне заняття тренінгу триватиме 2 год. Тренінгова група повинна не перевищувати 12 осіб, якщо осіб буде більше - тоді взаємодія буде не ефективна. Базою проведення тренінгу виступає «Територіальний центр комплектування та соціальної підтримки»[3, с.45-48].

Кожному учаснику тренінгу забезпечувалися можливість проявити себе, бути відкритими і не боятися помилок і як результат отримати максимум користі від тренінгових занять та розвинути свої особистісні якості.

Інструментарій тренінгу: ігрові вправи, дискусія, проєктивні діагностичні методики, інформаційні повідомлення, моделювання ситуації, інтерв'ю, обговорення вправ, методика «Незакінчені речення».

Принципи тренінгу:

- піднятої руки та вільної ноги;
- конфіденційності;
- тут і тепер;
- доброзичливості та поваги;
- групової роботи.

Для досягнення поставленої мети були висунуті наступні завдання:

- 1.Розвиток внутрішньої активності.
- 2.Формування соціальної довіри.
- 3.Допомога заради самодопомоги.
- 4.Формування адекватної самооцінки.
- 5.Зміна негативних установок щодо оточення.
- 6.Розвиток комунікативних навичок.
- 7.Формування методів позитивного спілкування[32, с.87-89].

Використовуючи даний тренінг у практичній діяльності, ми отримали змогу відстежити зміну рівня особистісних якостей та рівня соціальної адаптації військовослужбовців, а також визначити рівень сформованості цих якостей у досліджуваних, і виокремили методи, які виявилися дієвими у роботі з даною категорією осіб.

2.4.Науково-практичні рекомендації для працівників соціальної сфери щодо оптимізації соціального супроводу учасників бойових дій

Соціально-психологічна підготовка є комплексним складником професійної майстерності військовослужбовців. Мається на увазі сукупність сформованих і розвинених соціально-психологічних характеристик військовослужбовців, що відповідають специфічним і важливим психологічним особливостям службово-бойової діяльності, яка є необхідною передумовою її здійснення. Соціально-психологічна підготовка – це результат тривалої професійної підготовки, який складається з трьох компонентів:

- 1.Професійно-психологічна орієнтованість і чутливість військовослужбовця: прагнення, інтерес і вміння розуміти психологічні аспекти ситуацій і людей, з якими він має справу, вміння розібратися у них);

- 2.Підготовка професійно-психологічної орієнтованості і чутливості військовослужбовця з психологічних аспектів ефективності професійних дій і тактики, що виявляється в розумінні психологічних умов ефективності

професійних дій і умінні забезпечувати їх створення; вмілому використанню психологічних засобів реалізації мовних і немовних професійних дій, в умінні застосовувати увесь комплекс психологічних прийомів, що забезпечують високу ефективність виконання службово-бойових завдань;

3. Розвиток професійної спостережливості і пам'яті військовослужбовця: включає вміння застосовувати психологічно обґрунтовані прийоми і правила для підвищення ефективності професійного спостереження, розвинути професійну уважність, натренованість органів почуттів і сприймань, швидке, повне та точне запам'ятовування, збереження в пам'яті і правильному відтворенні значущої для виконуваних завдань інформації);

4. Емоційна психостійкість: виражається в здатності військовослужбовця діяти спокійно і впевнено в психологічно складних, емоційно напружених, небезпечних і відповідальних ситуаціях службово-бойової діяльності [14, с.29-32].

До змісту психологічної підготовки військовослужбовців можна віднести такі аспекти:

- формування психологічної готовності до службово-бойової діяльності;
- розвиток психологічної орієнтованості в різних аспектах специфічної службово-бойової діяльності;
- формування і розвиток професійно-значущої пізнавальної діяльності;
- вдосконалення і розвиток навичок і вмінь встановлення психологічного контакту з різними категоріями населення;
- формування навичок рольової поведінки в різних ситуаціях службово-бойової діяльності;
- вдосконалення вмінь застосовувати соціально-психологічні прийоми впливу в конфліктних ситуаціях;
- формування психологічної стійкості, вміння володіти собою в напружених ситуаціях службово-бойової діяльності;
- розвиток позитивних емоційно-вольових якостей особистості, навчання військовослужбовців прийомам саморегуляції і самоврядування;

-розвиток вольової активності та навичок вольової регуляції;
-зняття емоційно-психологічної напруженості та перезавантажень в роботі[37].

Із метою адекватного фінансування пільг і компенсацій військовослужбовцям, які сьогодні беруть участь у бойових діях, та членам їх сімей, доцільно:

- Здійснити повний аудит наявної системи пільг і компенсацій, вести їх електронну реєстрацію, що дасть можливість вивільнити значні кошти, які використані на пільги учасникам бойових дій;
- В умовах зростання вартості житлово-комунальних послуг надати сім'ям військовослужбовців, 50% відсотків знижки, щодо плати за користування комунальними послугами в межах середніх норм споживання; для сімей загиблих чи безвісті відсутніх військовослужбовців 100% позбавлення від комунальних платежів в межах середніх норм споживання;
- Забезпечити збільшення розміру грошової допомоги відповідно до рівня інфляції для військовослужбовців у разі загибелі (смерті), встановлення інвалідності або в разі часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності при виконання службового обов'язку;
- Завершити роботу, направлену на усунення диспропорцій у розмірі компенсацій у разі загибелі військовослужбовців, які належать до різних державних відомств.

Для полегшення адаптації військовослужбовців та учасників бойових дій до процесів мирного життя необхідно запровадити відповідні програми соціальної інтеграції, професійної адаптації та психологічно-фізіологічної реабілітації, постраждалих від військових дій. Соціальна інтеграція потребує об'єднання зусиль працівників соціономічного профілю, які б надавали необхідну допомогу для соціальної адаптації.

Потребує вдосконалення процес забезпечення санаторно-курортним лікуванням постраждалих учасників бойових дій, що передбачає розробку та

впровадження відповідних бюджетних програм, розширення мережі недержавних і закордонних закладів реабілітації, спрямування на це коштів волонтерських і міжнародних організацій.

Доцільно переглянути особливий режим реалізації для демобілізованих учасників бойових дій конституційного права на працю, а також захист їх соціальних та трудових прав, зокрема надати додаткові гарантії щодо працевлаштування, перепідготовки, підвищення кваліфікації тощо. Для цього слід внести додаткові зміни до чинного трудового законодавства України, зокрема в Кодекс законів про працю та Закон України «Про зайнятість населення».

Можемо зробити висновок, що недостатній рівень соціального захисту військовослужбовців. Як свідчить вітчизняний досвід, негативно позначається на якісному складі війська, знижує мотивацію, породжує невдоволення.

Висновки до розділу

В другому розділі нашого експериментального дослідження «Експериментальна перевірка ефективності форм, методів та напрямів роботи з учасниками бойових дій» ми підібрали валідизовані та стандартизовані психодіагностичні методики, які оптимально розкривають емоційний стан наших військовослужбовців:

1. Самооцінка психічних станів Г.Айзенка\
2. Методика на визначення рівня тривожності (Ч.Д.Спілберга_Ю.Л.Ханіної).
3. Методика дослідження соціально-психологічної адаптації К.Роджерса-Р.Даймонда.

За допомогою цих методик ми дослідили у військовослужбовців:

- тривожність (особистісну та ситуативну), так як розв'язання війни на Україні насамперед торкнулася військовослужбовців, що опинилися у зоні бойових дій. Постійна невпевненість, тривожність та стрес виснажують

організм, шкодять фізичному стану, можуть стати тригером депресії, посттравматичного синдрому та інших порушень психіки, скоротити тривалість життя;

- соціально-психологічна адаптація, з метою визначення пристосування військовослужбовця до нових умов життєдіяльності, а також до умов мирного життя у зв'язку із набутим досвідом бойових дій та наслідків, які ця діяльність супроводжує;
- самооцінка психічних станів, а саме агресивність, фрустрація, ригідність. Агресивна поведінка військовослужбовців має різні цілі і є: способом захисту інтересів; засобом психологічної розрядки; заміщення блокованої потреби; засіб досягнення певної мети; самоціллю, що задовольняє потребу у самоствердженні через насильство. Однак готовність до певних видів агресії, заради чого розгортається така поведінка, визначаються ієрархією потреб та ієрархією ситуацій, у якій ці потреби реалізуються, ступенем включеності до системи соціальних відносин. Визначення агресивності у військовослужбовців актуальне на сьогоднішній день, оскільки сучасна військова психологія приділяє мало уваги проблемам агресії та тривожності у військовослужбовців.

Також у цьому розділі ми запропонували тренінгову програму для подолання емоційних розладів в учасників бойових дій. Визначили сутність поняття «тренінг» його мету, завдання, принципи роботи. Нами були запропоновані науково-практичні рекомендації для працівників соціальної сфери щодо оптимізації соціального супроводу учасників бойових дій. Нами розроблені рекомендації психологічної підготовки військовослужбовців до умов перебування у зоні бойових дій.

ВИСНОВКИ

В першому розділі обґрунтований теоретичний аналіз соціально-психологічної літератури з проблем учасників бойових дій. Визначено понятійну категорію учасників бойових дій в науковій літературі, а також сутність поняття «мобілізація» в соціальній науці такими науковцями як: Н.Голова, Ю.Бриндіков, Ю.Овод, А.Рідкодубська, Л.Романовська. Проаналізований Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», що визначає мобілізацію як комплекс заходів, що здійснюється з метою планомірного проведення національної економіки.

Охарактеризовані особливості соціальної допомоги учасникам бойових дій в територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки.

Визначено соціальне забезпечення для військовослужбовців: медичні пільги, житлово-комунальні послуги, грошова допомога, трудові пільги, соціальні пільги, освітні послуги.

Проаналізовані напрями форми та методи соціально-психологічної роботи з учасниками бойових дій:

- вивчення соціально-психологічних цінностей особистості;
- вплив мікросередовища на формування особистості;
- організація освітніх взаємодій з проблемною особистістю;
- соціально-психологічна допомога і підтримка особистості у кризовій ситуації;

- корекція взаємин, способів соціальної дії, посередництво у тимчасовому розвитку особистості групи.

Визначені етапи соціально-психологічного супроводу:

- діяльнісний етап;
- контроль-аналітичний етап.

Охарактеризовані форми роботи з військовослужбовцями та учасниками бойових дій територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки:

- індивідуальна та групова робота з військовослужбовцями;
- створення консультаційних пунктів , кабінетів, консультаційних служб;
- телефонне консультування.

Військовим аспектом взаємодії військовослужбовців у сучасних Збройних силах України є висока агресивність та конфліктність. Недостатній рівень підготовки, психічна напруженість і роздратування сприяють цьому. У виявах агресивної поведінки виявляється емоційна агресія, коли військовослужбовець намагається наслідувати своїх товаришів, не погіршуючи свого становища в колективі, оскільки для нього важлива самооцінка, залежна від оцінки інших. Аналіз науково-методичної літератури показує, що агресивна поведінка розглядається як одна із форм реагування людини на різні негативні життєві ситуації, що викликають стрес, фрустрацію та інші подібні стани , як у фізичному, та і психологічному аспекті. У бідь –якому з цих випадків головною метою агресії є пошук розрядки напруги, обумовленої стресом, внутрішньої психологічної напруги.

Для діагностування агресії необхідно аналізувати психологічний зміст ситуації та розуміти її як психічний стан так і особистісну характеристику. У військовій сфері агресивні вияви є поширеними і мають негативний вплив на процес взаємодії військовослужбовців та їхні міжособистісні відносини.

25. Основи психологічного консультування (лекційний курс): навч.-метод. посіб. / уклад. Б. А. Якимчук, І. П. Якимчук. Умань : ПП Жовтий О.О., 2013. 204 с.-С.99-101.
26. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи: навч. посіб. / Гридковець Л. та ін. ; за заг. ред. Л. Гридковець. Том 3. Київ, 2018. 236 с. URL:<https://www.osce.org/files/f/documents/4/d/430841.pdf> (дата звернення: 22.10.2023).
27. Особливості стосунків «психотерапевт – клієнт» у сучасному соціокультурному середовищі : монографія /З. Г. Кісарчук та ін. ; за ред. З. Г. Кісарчук. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. С. 225.-С.20-22.
28. П'юселік Ф. У вас є п'ять років, щоби змінити катастрофічний для країни сценарій. 02. 04. 2017. URL: https://kurs.if.ua/articles/frenk_pyuselik_u_vas_ie_zo_pyat_rokiv_shchoby_zminy_tu_katastrofichnyu_dlya_krainy_stsenariy_52146.html/ (дата звернення: 27.10.2022).
29. URL :[https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/05/Holistic Rehabilitation_Rus_Ughigh.pdf](https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/05/Holistic_Rehabilitation_Rus_Ughigh.pdf) (дата звернення: 02.10.202).
30. Поради родинам учасників бойових дій. URL: <https://life-after-ato.com.ua/post/351> (дата звернення:17.09.2024).
- 31.bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=498aab152 (дата звернення: 02.11.2024).
32. Психіатрія та наркологія. Інструменти вимірювання залежностей: навч. посіб. / [кол. авт.], за ред. О. О. Сердюка, В. В. Чугунова; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Запорізьк. держ. мед. ун-т ; ун-т Вейна ; Мічиган. ун-т. Харків - Запоріжжя, 2024. 272 с. –С.87-89.

33. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій : метод. посіб. / З. Г. Кісарчук,, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос, Л. І.Литвиненко, Л. Г. Царенко ; за ред. З. Г. Кісарчук. К.: Логос, 2021. 207 с. – С.101-102.
34. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції. Ч. 9. Психологічна допомога працівникам ОВС, які виконують службові обов'язки в екстремальних умовах діяльності : навч.-метод. посіб. Д. О. Александров, О. А. Левенець. К. : Національна академія внутрішніх справ, 2019- 121 с.-С.120-122.
35. Словник «Військових термінів та скорочень (абревіатур)». ВКП 1-00(01).01. Затверджено начальником Генерального штабу Збройних Сил України 13 жовтня 2020 р. 56 с.-С.24-28.
36. Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України (до курсу «Українська мова за професійним спрямуванням») / Уклад.: М. П. Вовк, Р. С. Троцький, В. С. Молдавчук, О. В. Чуприна, О. А. Блінов, С. І. Шепель; за ред. А. О. Пожидаєва. К. : НАВС України, 2020. 156 с.-С.54-57.
37. Стамбульський протокол. Посібник з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Нью-Йорк і Женева : Видання Організації Об'єднаних Націй, 2004. 137 с. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-06/Istanbul%20Protocol%20in%20Ukrainian.pdf> (дата звернення: 02.11.2024).
38. Ульянов К. Броньований розум. Бойовий стрес та психологія екстремальних ситуацій. Київ : ПП «КП» УкрСІЧ», 2020. 304 с.-С.112-114.
39. Череповська Н. І. Деструктивні інформаційні впливи медіа та профілактика їхніх наслідків у військовослужбовців та ветеранів АТО. Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф., м. Київ, 30 берез. 2020 р. Київ, 20220. 248 с.-С.143-144.

40. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders : DSM-5. Washington, D.C. : American Psychiatric Association, 2020. 947 p.